

قرآن کریم

ورویکرد اجتماعی - علمی در تفسیر

(بابتکیه به آثار مهندس بازرگان)

www.ketab.ir

فخر السادات رهبرنیا

دکتر عبدالوهاب شاهرودی

سرشناسه	: شاهرودی، عبدالوهاب، ۱۳۳۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: قرآن کریم و رویکرد اجتماعی - علمی در تفسیر (با تکیه به آثار مهندس بازرگان) / عبدالوهاب شاهرودی، فخرالسادات رهبرنیا.
مشخصات نشر	: تهران: مدید، ۴۰۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۳ ص. ۵/۱۴ + ۵/۲۱ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۷۴۴۱-۹۰-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۲۰۳] - ۲۰۸.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: رویکرد اجتماعی - علمی در تفسیر (با تکیه به آثار مهندس بازرگان).
موضوع	: تفسیر -- فن
موضوع	: Koran -- Criticism, Interpretation, etc -- Technique
موضوع	: بازرگان، مهدی، ۱۲۸۴ - ۱۳۷۳.
موضوع	: Bazargan, Mehdi, ۱۹۰۷-۱۹۹۵.
موضوع	: بازرگان، مهدی، ۱۲۸۴ - ۱۳۷۳ -- دیدگاه درباره تفسیر
موضوع	: View on commentaries -- ۱۹۰۷-۱۹۹۵, Bazargan, Mehdi
	: Koranic
موضوع	: مفسران -- دیدگاه درباره قرآن
موضوع	: Commentators -- Views on the Qur'an*
موضوع	: مفسران شیعه -- قرن ۱۴ -- نقد و تفسیر
موضوع	: Commentators, Shiite -- 20th century-- Criticism and* interpretation
شناسه افزوده	: رهبرنیا، فخرالسادات، ۱۳۳۷-
رده بندی کنگره	: BP۹۱/۵
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۴۵۷۰۲۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیبا

قرآن کریم و رویکرد اجتماعی - علمی در تفسیر
(با تکیه به آثار مهندس بازرگان)

- ◆ ناشر: مدید
- ◆ طراحی: آتلیه گرافیک مدید
- ◆ چاپ اول: ۱۴۰۰
- ◆ چاپ و صحافی: مدید
- ◆ تیراژ: ۵۰۰ نسخه
- ◆ قیمت: ۸۰۰۰۰ تومان
- ◆ شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۴۴۱-۹۰-۱

تلفن: ۶۶۵۶۵۵۶۹ / ۸۸۷۳۲۳۴۴

آدرس: میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، خیابان شه
مهدی زاده، پلاک ۳۴، واحد شش

تمامی حقوق این اثر برای مؤلف محفوظ است.

دکتر عبدالوهاب شاهرودی
فخرالسادات رهبرنیا

www.madidpub.ir

madidpub.com | @madidpub

۱۵	مقدمه
۱۵	حاصل عمر
۲۱	علم و دین (علم‌گرایی)
۲۳	دین و دنیا (ایدئولوژی‌گرایی)
۲۴	خدا و معنا (خداگرایی)
۳۱	فصل اول
۳۱	سوانح ایام
۳۲	ولادت
۳۳	خانواده
۳۴	کودکی تا جوانی

- ۳۵..... سفر به اروپا
- ۳۶..... دنیای نو
- ۳۶..... اقامت در نانت
- ۳۷..... از بازگشت تا دانشگاه
- ۳۸..... ازدواج
- ۳۸..... فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی بازرگان
- ۳۸..... کانون اسلام
- ۳۹..... انجمن اسلامی دانشجویان
- ۳۹..... حزب ایران
- ۴۰..... از دنیای آموزش به میدان سیاست
- ۴۱..... مأموریتی بالاتراز خطر
- ۴۱..... رویارویی با مشکلات
- ۴۲..... قیمتی تراز نفت
- ۴۲..... اعتراض به قرار داد نفت و اخراج از دانشگاه
- ۴۳..... اولین زندان
- ۴۳..... نهضت آزادی ایران
- ۴۵..... دستگیری سران نهضت آزادی
- ۴۵..... محاکمه رهبران نهضت آزادی
- ۴۵..... ظهور جنبش‌های مسلحانه
- ۴۶..... تأسیس جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر
- ۴۷..... دیدار و مذاکرات بازرگان با آیت‌الله خمینی در پاریس
- ۴۷..... بازرگان و عضویت در شورای انقلاب
- ۴۷..... از نخست وزیری تا استعفا

۴۷.....	تعیین نخست وزیری
۴۸.....	شکل گیری کابینه دولت موقت
۵۰.....	سفر به الجزایر
۵۱.....	تسخیر لانه جاسوسی آمریکا و استعفای بازرگان
۵۱.....	متن استعفانامه
۵۳.....	فصل دوم
۵۳.....	تفاسیر اجتماعی
۵۴.....	پیشینه اصلاح گری
۵۶.....	اصلاح و اصلاح گران
۵۶.....	واژه اصلاح
۵۹.....	تفاسیر سیاسی و اجتماعی
۶۲.....	اصلاح گران نامدار
۶۲.....	غزالی
۶۴.....	سید جمال الدین اسد آبادی
۶۷.....	شیخ محمد عبده
۶۹.....	محمد رشید رضا
۷۲.....	کواکبی
۷۴.....	سید قطب
۷۶.....	محمود شلتوت
۷۷.....	جمال الدین قاسمی
۷۸.....	میرزا محمد حسین نایینی غروی
۸۱.....	شریعت سنگلجی
۸۲.....	سید محمد حسین طباطبایی
۸۴.....	محمد تقی شریعتی

۸۶.....	شهید مرتضی مطهری
۸۸.....	علی شریعتی
۹۱.....	مهدی بازرگان
۹۳.....	عبدالکریم سروش
۱۰۱.....	فصل سوم
۱۰۱.....	تفاسیر علمی
۱۰۳.....	معنای اصطلاحی تفسیر علمی
۱۰۳.....	پیشینه تاریخی تفسیر علمی در اسلام
۱۰۵.....	اقسام تفسیر علمی
۱۰۵.....	تفسیر علمی اعتدالی
۱۰۵.....	تفسیر علمی افراطی
۱۰۵.....	موافقان تفسیر علمی
۱۰۵.....	موافقان افراطی تفسیر علمی
۱۰۵.....	موافقان اعتدالی تفسیر علمی
۱۰۵.....	مخالفان تفسیر علمی
۱۰۵.....	مفسران افراطی تفسیر علمی
۱۰۵.....	محمد عبده
۱۰۵.....	شیخ طنطاوی
۱۰۵.....	سید عبدالرحمن کواکبی
۱۰۵.....	سید احمد خان هندی
۱۰۵.....	عبدالعزیز اسماعیل
۱۰۵.....	احمد حنفی
۱۰۵.....	عبدالرزاق نوفل
۱۰۵.....	سید هبه الدین شهرستانی
۱۰۵.....	محمد اسکندرانی (کشف الاسرار النورانیه)
۱۰۵.....	مفسران اعتدالی تفسیر علمی

۱۰۵	 شیخ محمد بخیت المطیعی
۱۰۵	 شیخ عبدالحمید بن بادیس
۱۰۵	 شیخ محمد مصطفی المراحی
۱۰۵	 محمد عبدالله دراز
۱۰۵	 وحیدالدین خان
۱۰۵	 محمد احمد غمراوی
۱۰۵	 محمد جمال الدین الفندی
۱۰۵	 موافقان تفسیر علمی
۱۰۵	 دلایل موافقان تفسیر علمی
۱۰۵	 اسامی موافقان تفسیر علمی
۱۰۵	 غزالی
۱۰۵	 فخرالدین رازی
۱۰۵	 ابن ابی الفضل المرسی
۱۰۵	 بدرالدین زرکشی
۱۰۵	 جلال الدین سیوطی
۱۰۵	 دلایل مخالفان تفسیر علمی
۱۰۵	 اسامی مخالفان تفسیر علمی
۱۰۵	 ابواسحاق شاطبی
۱۰۵	 سید قطب
۱۰۵	 محمد رشید رضا
۱۰۵	 شیخ محمود شلتوت
۱۰۵	 فصل چهارم
۱۰۵	 قرآن و بازرگان
۱۰۵	 کارنامه

ادیان آمده اند تا بگویند:

ما چگونه به آسمان‌ها (بهشت) برویم

نه این که آسمان‌ها چگونه می‌روند

(گالیله)

جنبش اصلاح دینی،^۱ بیش از یک قرن است که در جهان اسلام پدید آمده است. بی‌تردید انگیزه‌ها و عوامل متعددی سبب شده است که این نهضت آغاز شود و پا بگیرد که مهم‌ترین آن علاقه محض به دین بوده است. اگر مردمی به دین علاقه‌مند نباشند و در آن، حسن و قوتی و دست‌گره‌گشایی نبینند، قطعاً به دنبال احیا و اصلاح و بازسازی آن نخواهند رفت، ولی البته این کافی نیست، گرچه لازم است. جامعه‌ای می‌تواند دین‌دار باشد ولی درک درستی نداشته باشد و در عین حال به دین عشق بورزد و همان درک غلط را عین دین و عین مراد خداوند بداند و بر آن اصرار و تعصب هم بورزد و در عین عقب‌ماندگی مفتخر به دین‌داری هم باشد؛ لذا علاقه به دین و تقدیس آن، امر لازمی است ولی کافی نیست.

۱. پیشینه این عنوان با تعبیر «احیای دین»، بعد از قرآن و حدیث، به ابو حامد غزالی برمی‌گردد، که مفهومی دینی است و در ادبیات اروپا هم پس از نهضت لوتری پدید آمد. این عنوان گاه با تعبیر «نوگرایی» یا «بازسازی» که همان «بازفهمی» می‌باشد، توسط اقبال لاهوری به کار گرفته شده است. بنگرید به: اندیشه اصلاحی / ۱۶۹ - ۱۸۱. قصه اروپای معرفت / ۳۶۳.

مسلمین از وقتی به بعد متوجه شدند که از قافله تمدن عقب مانده‌اند و زبردست شده‌اند، در برابرپیش افتادن دیگران و عقب ماندن دو عکس العمل متصور بود: یکی وادادن و خود را تسلیم کردن و دیگری ایستادن و به زبردستی رضا ندادن. اما برای ایستادن، نیرو لازم است که این نیرو را در دین دیدند.^۱ تشخیص این بزرگواران^۲ این بود که نیروی خفته‌ای در میان مسلمین هست که از آن به نیکی بهره‌برداری نشده است بلکه به جای آن که برای آنان عزت بیاورد، ذلت‌آور شده است و از همین جا بود که نهضت دینی انگیزه و نیرو گرفت، لذا رمز و کلید پیشرفت خود را در بازگشت به «هویت دینی» خود دانستند و این مهم‌ترین انگیزه بود، البته محرک‌های بیرونی هم وجود داشت.^۳

۱. علت هرچه باشد از استبداد داخلی، استعمار خارجی، عدم آگاهی و روشنگری روحانیان، وابستگی برخی از روحانیون به دربار و همراهی با استبداد، عقب ماندگی و ظلم‌پذیری مردم، مطالب بی حد و حساب ارباب و خوانین متمگر و غارتگر و ... مردم را بران داشت تا به رهبری عالمان دینی و مرجعیت و برخی از روشنفکران و رجال سیاسی - که با فرهنگ و تمدن غرب آشنایی داشتند - به قیام مشروطیت دست یازند. در گروماگرم انقلاب مشروطه، این مضمون - عقب ماندگی - فراوان دیده می‌شود از ادیب‌الممالک، نسیم شمال، عشقی، عارف قزوینی تا بهار، اقبال و ... و اخوان ثالث این مقوله را پی گرفته‌اند از ادیب‌الممالک فرهانی که در مسقط نامدار خود می‌گوید:

افسوس که این مزرعه را آب گرفته است دهقان مصیبت‌زده را خواب گرفته است

دیوان کامل / ۵۱۱.

تا اقبال، که در دیوان، فراوان، و با شدت هرچه بیشتر می‌گوید:

فریاد ز افرنک و دل‌آویزی افرنک
فریاد ز شیرینی و پیری افرنک
فریاد ز افرنک و دل‌آویزی افرنک
فریاد ز افرنک و دل‌آویزی افرنک
فریاد ز افرنک و دل‌آویزی افرنک
فریاد ز افرنک و دل‌آویزی افرنک

کلیات اقبال / ۲۵۳.

این بزرگان مسأله را بسیار ساده گرفته بودند و با غرب، برخوردی بسیط داشته‌اند مثلاً آن‌جا که اقبال می‌گوید:

شرق حق را دید و عالم را ندید
غرب، عالم را دید و اندروی خزید
ناظر به همین نکته است به هرحال در این که این بزرگان درد را به نیکی شناخته‌اند محل بحث آن در این مختصر نیست.

۲. اولین نکته نزد آنان نقش «دین» و نیروی عظیم ناشناخته آن است که در معادلات جوامع دینی، نبایستی نادیده گرفته شود.

۳. از شیخ محمدتقی شیرازی، سیدجمال، عبده، کواکبی، اقبال، آخوند خراسانی، میرزای نایینی، کاشف الغطاء، سید محسن امین، آیت‌الله بروجردی، شهید مطهری، استاد شریعتی، مهندس بازرگان و ... همه و همه در اقصا نقاط عالم اسلام تا ایران، به نیروی دین و مسلمین باور و اتکا داشته‌اند.

۴. وقوع جنگ‌ها، ورود خارجی به مناطق اسلام، تحقیر مسلمانان، حاکمان دست‌نشانده آنان، ورود علوم و فنون و صنایع غربی، مسافرت تحصیل‌کردگان ایرانی به غرب و ... از دیگر عواملی بود که مسلمین را به بازاندیشی و کشف رمز عقب ماندگی واداشت و البته این حرکت‌ها، گاه، صرف مقاومت و فریادهایی از سردرد بود نه ریشه‌یابی و موشکافی‌های عمیق فلسفی، که بعداً پدیدار شد و این حرکت فکری پخته‌تر شد و البته موانع فراوان و مشکلات گوناگون در حرکت‌های اصلاحی از جمله مانع‌تراشی جامعه دینی و ... و وجود داشت. مدارا و مدیریت / ۸۳-۸۴.

سلسله جنبان و بیدارگر اقالیم قبله را باید سید جمال دانست و همه کسانی که پس از او آمده‌اند، همین رأی را درباره او داشتند^۱ و شاگردان او مرحوم عبده و رشیدرضا، دنبال کار او را گرفتند و این شاگردان، بیشتر جوانب تحقیقی و فکری کار را پی گرفتند، آنان متوجه شدند که در میان مسلمین به لحاظ فرهنگی، رخنه‌هایی وجود دارد که تا زمینه‌سازی فرهنگی درستی نشود^۲، حرکت‌های سیاسی در آن تأثیر نیکو نخواهد نهاد و از این‌رو شروع کردند به بازسازی دینیه‌های فرهنگی و دادن آگاهی‌های دینی به مردم که بعدها در تلاش‌های دکتر شریعتی، آثار آن را می‌بینیم. لذا کار مرحوم شریعتی را باید دنباله کار سید جمال دانست.

از جمله نکات اساسی در حرکت سید جمال، توجه به این نکته است (که خود او در مقاله‌ای در رد ماتریالیسم و نیز در پاسخی که به ارنست رنان نگاشته است، عرضه نموده است)^۳ که مغرب‌زمینیان توجه خاص به فلسفه (که از نظر او همان علم تجربی است) دارند و شرقی‌ها از فلسفه محروم هستند تعبیر فلسفه، همان «روح علمی» و توجه به تجربه‌گرایی است که جامعه مسلمین عصر خود را فاقد آن می‌دانست و معتقد بود، دوباره باید آن را زنده کرد.

تاریخ نهضت‌های اصلاحی سده اخیر با تکیه به بازگشت به قرآن کریم، به عنوان مهم‌ترین رکن اسلام، در همه ابعاد ایمانی، عبادی، فردی و اجتماعی درهم تنیده است.^۴ این نهضت‌ها در عین تفاوت‌ها، شباهت‌هایی در اصول داشته‌اند و البته به دو شاخه عمده برمی‌گردند شاخه نواعت‌زالی به رهبری سید جمال‌الدین اسدآبادی و عبده و اقبال و تمام مصلحان شیعی است

۱. متأسفانه حرکت و پیام سید جمال به دلیل عدم توفیق خود او و نیز وجود جوفوق العاده مسموم سیاسی و انحطاط عظیمی که در حکام مسلمین بود و دست‌نشاندهی آن‌ها و ... آن چنان که باید در زمان خود او مؤثر نیفتاد ولی پس از او به برو نمر نشست.

۲. از جمله آن چه عزت مسلمین را گرفته بود از دست‌دادن اخلاق دینی بود که به جای صداقت، انسانیت، پاکی و چالاکی، دروغ، بی‌شرمی، بی‌حالی و نفاق نشسته است. دیگر این که اتحاد خود را از دست داده‌اند و به سبب تفرقه، بیگانگان به راحتی توانسته‌اند بر آن‌ها چیره شوند.

۳. نگاهی به «مقالات جمالیه» و نیز نشریه «عروة الوثقی» از سید جمال و عبده (که تعبیری قرآنی است) همین نکته را در حرکت او - بازگشت به قرآن - می‌رساند البته او در این نشریه، اصلی‌ترین درد مسلمانان را زیر دست شدن آنان می‌داند. مدارا و مدیریت / ۷۱. (البته او به آیاتی که بیشتر جنبه اجتماعی دارند توجه دارد).

و دیگری شاخهٔ نو اشعری، که پیشوای آنان محمد بن عبدالوهاب است که پیگیر سیرهٔ سلف خویش هستند و از پیروان آن رشید رضا است. اولی گرایش به «عقل» و علوم عقلی و نیز «علوم جدید» (که جلوهٔ عقل است) دارد، «اختیار» و «نقد حدیث» از دیگر مشخصه‌های این جریان است و تقدم «نقل» بر عقل و اعتنای بیش از حد به «حدیث»، نص‌گرایی ظاهرپرستی، «ترک تأویل» و تمایل به جبر از مشخصه‌های جریان سلفیه (نو اشعری) است.^۱

باری، نهضت‌های اصلاح‌گرایانه و احیاگرایانهٔ شرق اسلامی، دست‌مایهٔ فکری‌اش بازگشت به سرچشمه‌های اصیل و احیای توان‌مندی‌های دیرینه و از یادرفتهٔ اسلام بوده است به‌ویژه استناد به محور اصلی و بنیادین آن یعنی قرآن کریم.^۲

ایران زمین، یکی از خاک‌های حاصل‌خیز برای نهضت‌های اصلاح دینی بوده است و چنان‌که یاد کردیم، سید جمال را باید در صدر این‌ها دانست، که به هر حال ایرانی، است.^۳

پاره‌ای از کسانی هم که در دوران مشروط و در مقابل هجوم فرهنگی غربی ایستادگی کردند و سعی کردند که برای فکر دینی، نقش تازه‌ای ترسیم کنند، از همین سلسله محسوب می‌شوند گویان که صدایشان کمتر شنیده شده است.^۴

۱. نهضت‌های اسلامی در صد سالهٔ اخیر/ ۵۰.

۲. از بزرگان احیاگری با صبغهٔ بازگشت به قرآن کریم باید از: سید احمد خان هندی، شبلی نعمان، اقبال لاهوری، ابوالکلام آزاد، ابوالاعلیٰ مودودی، طنطاوی، مصطفی المراقی، عبدالقادر مغربی، جمال‌الدین قاسمی، حسن البناء، سید قطب، محمد قطب، فرید وجدی، محمود شلتوت، محمد غزالی، عبدالکریم خطیب، ابن بادیس، عبدالکریم جاویش و دیگران یاد کرد که علی‌رغم داشتن اصول مشترک، افتراقاتی با هم دارند. تفسیر و تفاسیر جدید/ ۲۱-۳۱.

۳. همان/ ۳۲.

۴. مرحوم نایینی، گرچه داعیهٔ اصلاح دینی نداشت ولی به این وادی کشیده شد و ناچار در مفولاتی چون آزادی، مساوات و حکومت اسلامی اندیشید و طرح داد. آخوند خراسانی به دلیل فعال‌بودنش در مشروطه قابل یادآوری است و از مشروطه به بعد، از بزرگانی چون: علامه طباطبائی، مطهری، طالقانی، سبحانی، محمدتقی شریعتی و علی شریعتی (که فراوان از سید جمال و اقبال بهره برده است) باید یاد کرد که همه از اصلاح‌گرایان ایران زمین - با اختلاف در روش - شمرده می‌شوند.